

شناسایی جبهه‌های پژوهشی و تحلیل علم‌سنجی مقالات شیعه محور

حمید علیزاده زوج^۱ و لیلا موسوی^۲

چکیده

این پژوهش با هدف شناسایی جبهه‌های پژوهشی و تحلیل علم‌سنجی مقالات با محوریت شیعه انجام شده است. ۶۳۷ مقاله نمایه شده در پایگاه استنادی وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی جامعه آماری پژوهش حاضر را تشکیل داده است. روش پژوهش کاربردی و از نوع توصیفی، تحلیلی و با رویکرد علم‌سنجی است که با استفاده از تحلیل هم‌رخدادی واژگان، به ترسیم نقشه علمی مقالات شیعه محور پرداخته است. به منظور تحلیل داده‌ها و ترسیم نقشه علمی و خوشه‌بندی موضوعات مقالات شیعه محور، از نرم افزار علم‌سنجی ووس و ویوتر استفاده شده است. یافته‌ها حاکی از روند رو به رشد انتشار مقالات در این حوزه است. تحلیل خوشه‌های موضوعی نشان می‌دهد «شیعه و اسلام» از موضوعات داغ، «جنگ و فرقه‌گرایی» از زمینه‌های مورد غفلت واقع شده و «تروریسم و جنسیت» از موضوعات نوظهور و آتی هستند. از نظر مشارکت علمی، ایالات متحده با ۱۳۶ مقاله رتبه اول و ایران با ۶۹ اثر رتبه دوم را در اختیار دارند. شبکه همکاری‌های علمی در قالب شش خوشه بین‌المللی شناسایی شد که از جمله آن‌ها می‌توان به همکاری ایران با فرانسه، کره جنوبی و ترکیه اشاره کرد. مقالات شیعه محور در ایران بیشتر به زبان فارسی و در مجلات داخلی منتشر می‌شوند. از این رو، موانع زبانی و محدودیت نمایه‌سازی مجلات داخلی در پایگاه‌های بین‌المللی، منجر به کاهش حضور تولیدات علمی ایران در عرصه جهانی شده است. بنابراین این شکاف کمی بیش از آن که نشان‌دهنده کم‌کاری علمی باشد، بیانگر تفاوت در راهبردهای پژوهشی و زیرساخت‌های نشر بین‌المللی است.

کلیدواژه‌ها: شیعه، جبهه‌های پژوهشی، تحلیل علم‌سنجی.

۲۳

دوره جدید، سال ۶، شماره ۳،
پیاپی ۲۳ پاییز ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۱/۱۱/۱۸

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲/۰۳/۱۷
صص: ۶-۲۴

شاپا چاپی: ۷۴۷۵-۲۵۸۸
الکترونیکی: ۴۷۴۲-۲۶۴۵

۱. استادیار، دکترای علم اطلاعات و دانش‌شناسی.

۲. کارشناس ارشد علم‌سنجی، خادیمیار رضوی و خادم آستان مقدس حضرت احمدبن موسی الکاظم (علیهما السلام).

(نویسنده مسئول): پست الکترونیکی: mousaviketabdar@gmail.com

مقدمه

رصد پژوهش‌های یک حوزه موضوعی، در طی زمان کمک می‌کند تا علاوه بر مطالعه وضعیت پژوهش‌های منتشر شده، مسیر آتی پژوهش‌های آن حوزه نیز مشخص و قابل پیش‌بینی باشد. شیعه به عنوان یکی از مذاهب اسلامی شناخته شده در جهان است که با بهره‌گیری از دانش علم‌سنجی در این نوشتار، ابعاد گرایش‌های موضوعی آن مورد ارزیابی علمی قرار گرفته است.

اگر هر حوزه‌ای بخواهد اصول و روش‌های خود را مستحکم کند، ناگزیر باید عوامل اثرگذار در فرایند مقبولیت، ماندگاری و حذف‌شدن از دایره توجهات افراد به‌ویژه دانشمندان و پژوهشگران را شناسایی و آن‌ها را تحلیل کند و با راهکارهای گسترش و حتی موانع گسترش در گرایش‌های مختلف خود آشنا گردد و برای اصلاح آن گام بردارد. شناسایی این گرایش‌ها در یک حوزه خاص با روش‌های مختلفی از جمله روش علم‌سنجی صورت می‌گیرد.

شرح و بیان مسئله

مداومت و پی‌گیری در مطالعه روند تاریخی و تأمل در سیر اندیشه‌های یک حوزه، نقاط عطف و پستی و بلندی‌های نظری و عملی آن حوزه را نمایان خواهد کرد و امکان طبقه‌بندی مفاهیم و حتی انشقاق و زایش اندیشه‌های نوین دیگر را از دل حوزه‌ای که از نظر تاریخی محصول کوشش‌ها و نیازمندی‌های دوران گذشته جوامع بشری است، در دوران بعدی نوید خواهد داد (حیدری، عصاره، حری و پاک‌سرشت، ۱۳۹۲).

بررسی بروندهای پژوهشی و وضعیت کلی پژوهش‌ها با استفاده از فنون علم‌سنجی و دیداری‌سازی به ثبت و ضبط تغییرات و بررسی جنبه‌های گوناگون یک حوزه پژوهشی کمک می‌کند. دیداری‌سازی حوزه‌های علمی سبب ردگیری روابط پنهان میان حوزه‌های موضوعی و ترسیم حرکت علم است. هم‌رخدادی واژگان شیوه‌ای مؤثر در دیداری‌سازی ساختار علم است که برای ارائه تصویری از چهارچوب فکری یک حوزه تحقیقاتی که با تولید فزاینده علم همراه است، به کار می‌رود (کاتبی، ۱۳۹۳).

ارزیابی علمی پژوهش‌هایی که به موضوع شیعه پرداخته‌اند و در سطح بین‌المللی منتشر و در پایگاه استنادی وب‌آو ساینس نمایه شده‌اند، موضوع مورد بررسی این پژوهش است. هدف کلی از پژوهش حاضر، شناسایی جبهه‌های پژوهشی و تحلیل علم‌سنجی مقالات با محوریت شیعه نمایه‌شده در پایگاه وب‌آو ساینس است که با استفاده از روش علم‌سنجی و ترسیم نقشه علمی صورت گرفته است.

مبانی نظری

برای بررسی گرایش‌های موضوعی یک حوزه، می‌توان از روش‌های علم‌سنجی بهره گرفت. در علم‌سنجی یکی از متغیرها و شاخص‌های اصلی موردبررسی، رصد مقالات علمی منتشرشده است که از آن به‌عنوان ملاکی برای مقایسه تولید علمی کشورهای مختلف نیز استفاده می‌شود (داورپناه، ۱۳۸۴). با استفاده از تحلیل‌های علم‌سنجی، تاکنون پژوهش‌های بسیاری بر روی مقالات منتشرشده در موضوعات مختلف انجام شده است. اطلاعات کتاب‌شناختی یک مقاله مانند عنوان، نویسنده، وابستگی سازمانی نویسنده، نام نشریه منتشرکننده مقاله، وابستگی سازمانی ناشر مقاله، مشخصات جغرافیایی نویسنده و ناشر و... از مواردی است که بارها تجزیه و تحلیل شده و از این طریق یک حوزه علمی مشخص، موردبررسی، ارزیابی و مقایسه قرار گرفته است. امروزه مطالعات سنجش علم با هدف بررسی ساختار دانش در حوزه‌های علمی از روش‌ها و فنون مختلفی مانند هم‌استنادی، هم‌واژگانی و هم‌نویسندگی بهره می‌برند. یکی از روش‌های پرکاربرد برای ترسیم و تحلیل ساختار دانش در حوزه‌های مختلف، تحلیل هم‌رخدادی واژگان یا به عبارتی ارتباط میان واژه‌های به‌کاررفته در قسمت‌های مختلف مدارک است. ویژگی اصلی تحلیل هم‌واژگانی، دیداری‌سازی ساختار منطقی یک حوزه خاص از طریق ترسیم نقشه مفهومی است (جعفری و همکاران، ۱۳۹۹).

پیشینه پژوهش

وجود بیشمار پژوهش‌های علم‌سنجی در بررسی و ارزیابی علمی موضوعات مختلف چه در داخل و چه در

خارج کشور، جایگاه این نوع از مطالعات سنجش علم به خوبی در بین پژوهش‌ها مشهود است. پژوهش‌های این حوزه پرتعداد و همواره روبه افزایش است. تحلیل هم‌رخدادی واژگان نیز که یکی از فنون مطالعات علم‌سنجی است از مقبولیت خوبی به‌ویژه در پژوهش‌های اخیر برخوردار بوده است. از جمله‌ی این پژوهش‌ها، پژوهش صدیقی در سال ۱۳۹۳ است که حوزه اطلاع‌سنجی را بررسی و موضوعات نوظهور، پرکاربرد و موضوعاتی که مورد غفلت پژوهشی قرار گرفته است را در این حوزه شناسایی و معرفی نموده است. همچنین در سال ۱۳۹۷، حیدری، زوارقی، مختاریپور و خاصه، به شناسایی الگوها و روندهای موضوعی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی ایران و سیر تغییرات انجام‌شده در ساختار نظری این حوزه با بهره‌گیری از فنون علم‌سنجی، تحلیل هم‌رخدادی واژگان و ترسیم نقشه علمی پرداختند.

جنوی و عبدی (۱۴۰۰) در پژوهشی به تحلیل علم‌سنجی تولیدات علمی حوزه سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی پرداخته‌اند. جامعه آماری آن‌ها پژوهش‌های ده ساله نمایه شده در وبگاه علم از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ میلادی در حوزه سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی و ارتباط دانشگاه با جامعه بوده است که ابعاد مختلف این پژوهش‌ها را شناسایی و معرفی نموده‌اند.

لیدزدورف^۱ (۲۰۱۰) در مقاله‌ای باهدف نشان دادن سیر تحول دانش تحلیلی کمی علوم به تحلیل ارتباطات علمی نظریه یورگن گارفیلد با استفاده از روش‌های هم‌رخدادی کلمات، هم‌رخدادی مؤلفان و اسامی نشریات پرداخته و نتایج را با استفاده از نرم‌افزار هیست سایت ترسیم نموده است (سلطانی زرنندی، ۱۳۹۵).

وانگ^۲ (۲۰۱۸) در پژوهشی حوزه داده‌های پیوندی را مورد مطالعه قرار دادند. پژوهش آنان از نوع علم‌سنجی و با کمک تحلیل هم‌رخدادی واژگان انجام گرفت. جامع آماری آن‌ها متشکل از ۹۶۴ مقاله مستخرج از وبگاه علم بوده است که موضوعات این حوزه را در ۹ خوشه علمی مجزا ارائه داده‌اند (ذکر شده در موسوی، ۱۴۰۰).

فی^۳ (۲۰۲۰) نیز در پژوهشی به تجزیه و تحلیل علم‌سنجی از نوع تحلیل هم‌واژگانی روی موضوع یادگیری ماشین پرداخته و در پژوهش خود از ۴۰۵۷ رکورد مستخرج از پایگاه اطلاعاتی چین استفاده کرده است. نتایج

^۱ Leydesdorff

^۲ Wang

^۳ Fei

پژوهش فی شامل بررسی موضوعات کلیدی حوزه یادگیری ماشینی بوده است که ۷ جنبه پژوهشی را در نهایت ارائه داده است.

موارد ذکر شده تنها خوشه‌ای از خرمن پژوهش‌های علم‌سنجی در حوزه‌های موضوعی متفاوت است. پژوهشی که از نگاه علم‌سنجی به موضوع شیعه پرداخته باشد، پژوهش امیررضا اصنافی است که طی بازه زمانی ۱۹۷۴ تا ۲۰۱۴ میلادی تولیدات علمی با محوریت شیعه را بررسی کرده است. پژوهش وی نشان داده است که پژوهش‌های اندکی در سطح بین‌الملل در حوزه شیعه انجام گرفته است که بیشتر این موارد نیز در کشورهای غیرمسلمان تولید و منتشر شده است. از این رو پژوهش حاضر کوشیده است با رویکرد علم‌سنجی به شناسایی جنبه‌های پژوهشی و تحلیل توصیفی همراه با ترسیم نقشه علمی مقالات موضوعی شیعه، نمایه‌شده در پایگاه وب آو ساینس پردازد.

روش پژوهش

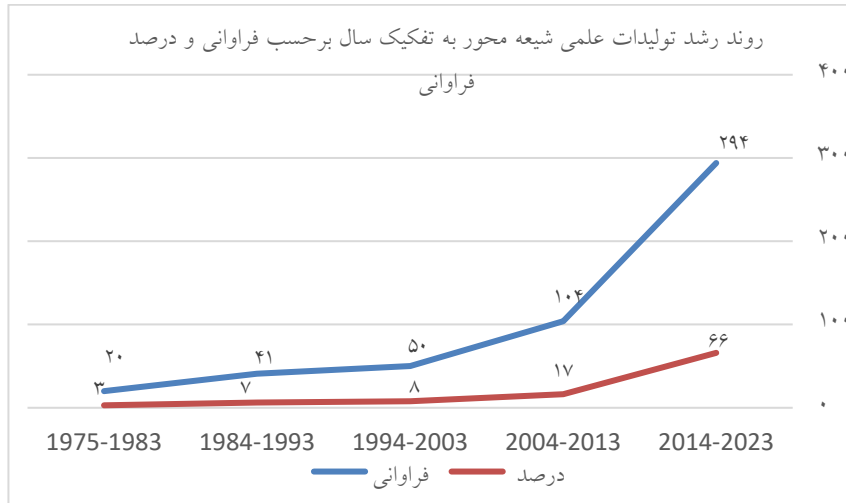
روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی، تحلیلی و با رویکرد علم‌سنجی است که با استفاده از تحلیل هم‌رخدادی واژگان، به ترسیم نقشه علمی و خوشه بندی سلسه مراتبی پرداخته است. اساس تحلیل هم واژگانی ایجاد ماتریس هم رخدادی است که برای اجرای آن از عنوان، چکیده و کلیدواژه مدارک بهره گرفته شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل ۶۳۷ مقاله مستخرج از پایگاه وب آو ساینس با محوریت موضوعی شیعه است که طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی در این پایگاه منتشر و نمایه شده است. به منظور تحلیل داده‌ها و ترسیم نقشه علمی و خوشه بندی موضوعات مقالات شیعه محور از نرم افزار ووس و یوئر^۱ استفاده شده است.

پرسش‌های پژوهش

۱. روند پژوهش‌های با محوریت شیعه نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی چگونه است؟
۲. مهم‌ترین جبهه‌های پژوهشی تولیدات علمی با محوریت شیعه نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی کدامند؟
۳. نقشه علمی همکاری کشورها رتبه، سهم و نقش کشورها، نویسندگان پیشرو و فعال و مجلات هسته در تولید و انتشار مقالات شیعه‌محور نمایه‌شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی چگونه است؟

یافته‌های پژوهش

۱. روند پژوهش‌های با محوریت شیعه نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی چگونه است؟
برای پاسخگویی به این پرسش ابتدا داده‌های لازم در مجموع ۶۳۷ مدرک، از پایگاه استنادی و بین‌المللی وب آو ساینس در قالب‌های Plain Text استخراج و ذخیره گردید. سپس با کمک نرم‌افزار اکسل اطلاعات لازم به تفکیک سال از ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی مرتب و بر حسب فراوانی و درصد فراوانی تولیدات علمی مرتب گردید. نمودار (۱)، روند رشد مقالات با محوریت شیعه را در طی زمان بر حسب فراوانی نشان می‌دهد.

نمودار ۱- نمودار خطی روند رشد تولیدات علمی شیعه محور به تفکیک سال بر حسب فراوانی

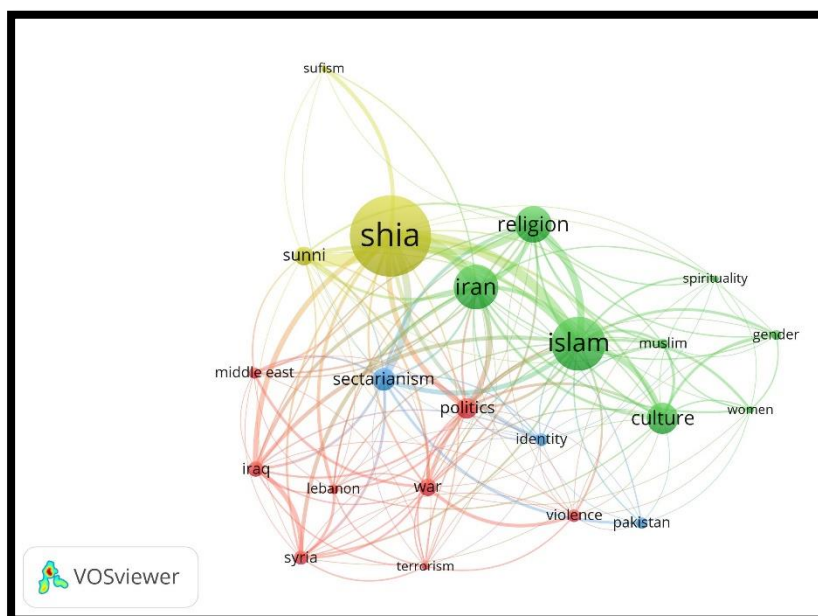
مطالعه نمودار (۱) حاکی از آن است که تولیدات علمی با محوریت شیعه در طی زمان از سال ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی روبه رشد و نمودار خطی آن صعودی است. نکته حائز اهمیت این است که با وجود افزایشی بودن فراوانی تولیدات و روند رشد پژوهش‌های شیعه محور، اما فراوانی‌های چشمگیری دیده نمی‌شود، مثلاً از سال ۱۹۸۳ تا ۱۹۹۳ در این دهه ۴۱ اثر علمی تولید شده و در دهه بعدی از سال ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۳ میلادی تعداد آثار تولید شده ۵۰ اثر است، درست است که تعداد بیشتر شده اما تفاوت ۹ تائی چشمگیر نیست. و در دهه‌ی بعدی ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۳ تعداد آثار به بیش از دوبرابر یعنی به ۱۰۴ اثر رسیده و در دهه بعدی تقریباً سه برابر دهه‌ی قبل از خود رسیده است، در مجموع بررسی روند رشد این آثار صعودی است.

۲. مهم‌ترین جبهه‌های پژوهشی تولیدات علمی با محوریت شیعه نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس

طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی کدامند؟

برای پاسخگویی به این پرسش، مطابق با راهبرد جستجوی پژوهش پس از اخذ داده‌های مناسب از پایگاه وب

آو ساینس از نرم افزار علم‌سنجی ووس ویوئر بهره گرفته‌شده و نقشه علمی جبهه‌های پژوهشی مقالات شیعه محور ترسیم گردید. شکل (۱) نقشه علمی جبهه‌های پژوهشی موضوعات با مقالات شیعه را طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی نمایش داده است.

شکل (۱) ترسیم نقشه علمی جبهه‌های موضوعی مقالات شیعه محور

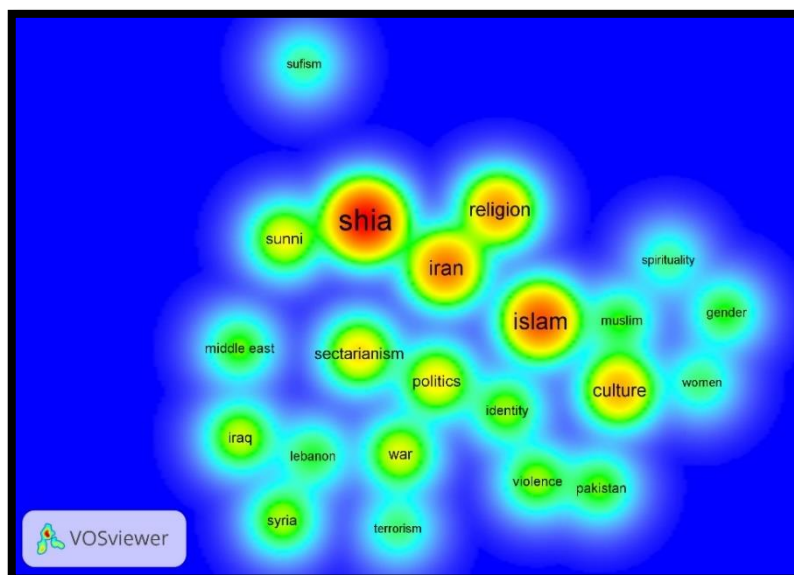
نقشه علمی هم‌رخدادی واژگان برای نگاشت جبهه‌های موضوعی مقالات با موضوع شیعه طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی که در پایگاه استنادی وب آو ساینس نمایه شده، در شکل شماره (۱) ارائه شده است. همانگونه که در نقشه نیز مشخص شده، جبهه‌ها به صورت تعدادی خوشه با رنگ‌های متفاوت از هم تشکیل شده است. اطلاعات خوشه‌های موضوعی جبهه‌های پژوهشی مقالات با موضوع شیعه تشکیل شده، در جدول شماره (۱) ارائه شده است.

جدول (۱) اطلاعات خوشه‌های موضوعی جبهه‌های پژوهشی مقالات با موضوع شیعه

شماره خوشه	رنگ خوشه	تعداد گره‌های ایجاد شده	عنوان خوشه (جبهه‌های پژوهشی)	ریز موضوعات خوشه‌ها یا جبهه‌های پژوهشی تشکیل شده
۱	قرمز	۸	جنگ و سیاست	جنگ، سیاست، خشونت، تروریسم، لبنان، سوریه، عراق و خاورمیانه.
۲	سبز	۸	اسلام	اسلام، مسلمانان، مذهب، معنویت، ایران، فرهنگ، جنسیت و زن.
۳	آبی	۳	فرقه‌گرایی	فرقه‌گرایی، هویت و پاکستان.
۴	زرد	۳	شیعه و سنی	شیعه، سنی و تصوف.
در مجموع ۴ خوشه موضوعی با ۲۲ ریز موضوع تشکیل شده است.				مجموع

اطلاعات جدول حاکی از آن است که، برای مقالات با موضوع شیعه، که طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی منتشر و در پایگاه استنادی وب آو ساینس نمایه شده‌اند، ۴ جبهه موضوعی با عنوان‌های جنگ و سیاست، اسلام، فرقه‌گرایی و شیعه و سنی تشکیل شده است. این خوشه‌ها در نقشه به رنگ‌های قرمز سبز، آبی و زرد و مشکل از تعدادی دایره و خط؛ که دایره‌ها، نود یا گره یا موضوعات و خطوط همان پیوندهایی است که هر موضوع با موضوعات هم‌خوشه خود یا با دیگر موضوعات در خوشه‌های مجاور دارد (موسوی، ۱۴۰۰). برای شناسایی موضوعات پژوهشی بسیار مورد توجه و به اصطلاح موضوعات داغ، با محوریت شیعه و موضوعات کمتر مورد توجه و موضوعات نوپدید و نوظهور در پژوهش‌های آتی، با استفاده از نرم افزار علم‌سنجی ووس ویوئر، «نقشه چگالی» مقالات مورد بررسی در این پژوهش، ترسیم گردید. این نقشه که همانند جزیره در اقیانوس است، موضوعات پژوهشی داغ و بسیار مورد توجه در آن به رنگ قرمز، موضوعات در معرض توجه کنونی به رنگ‌های نارنجی و زرد و موضوعات نوظهور و نوپدید که در آینده توسعه پیدا خواهند کرد، در اطراف جزیره به رنگ‌های آبی و سبز مشخص نموده است. در شکل شماره (۲) نقشه چگالی موضوعات پژوهشی مقالات با موضوع شیعه را در بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی که در پایگاه استنادی وب آو ساینس

نمایه شده‌اند، ارائه شده است.

شکل (۲) نقشه چگالی موضوعات پژوهشی مقالات با موضوع شیعه

مطالعه نقشه چگالی موضوعات پژوهشی باموضوع شیعه که در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی نمایه شده‌اند، حاکی از آن است که؛ موضوعاتی مانند: «شیعه و اسلام» موضوعات داغ و بسیار مورد توجه این مقالات بوده‌است و موضوعاتی مانند: «ایران، مذهب و فرهنگ» از موضوعات مورد توجه کنونی و موضوعاتی مانند: «جنگ، سیاست، خشونت، سوریه، عراق، فرقه‌گرایی، هویت و سنی» از موضوعات کمتر مورد توجه در این مقالات مورد بررسی بوده است که در آینده بیشتر مورد توجه خواهند گرفت و موضوعاتی نیز مانند: «تروریسم، جنسیت، زن، خاورمیانه و تصوف» از موضوعات نوظهور و نوپدیدست که اکنون مقالات بسیار کمی نسبت به موضوعات داغ به آنها پرداخته‌اند و در آینده این موضوعات (همانند موضوعات کمتر مورد توجه و مورد غفلت کنونی)، از موضوعات آتی پژوهشگران خواهد بود.

۳. نقشه علمی همکاری کشورها؛ رتبه، سهم و نقش کشورها، نویسندگان پیشرو و فعال و مجلات هسته در تولید و انتشار مقالات شیعه‌محور نمایه‌شده در پایگاه وب‌آوساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی چگونه است؟

برای مشخص شدن رتبه و سهم و نقش کشورها در تولید مقالات شیعه محور، ابتدا با بهره‌گیری از راهبرد جستجوی پژوهش، داده‌های لازم از پایگاه وب‌آوساینس استخراج و سپس با توجه به فراوانی پرونده‌های علمی کشورها در مقالات شیعه محور مرتب گردید. جدول (۲) مشخصات بیست کشور نخست با تأکید بر جایگاه ایران را در تولید مقالات شیعه محور نشان می‌دهد.

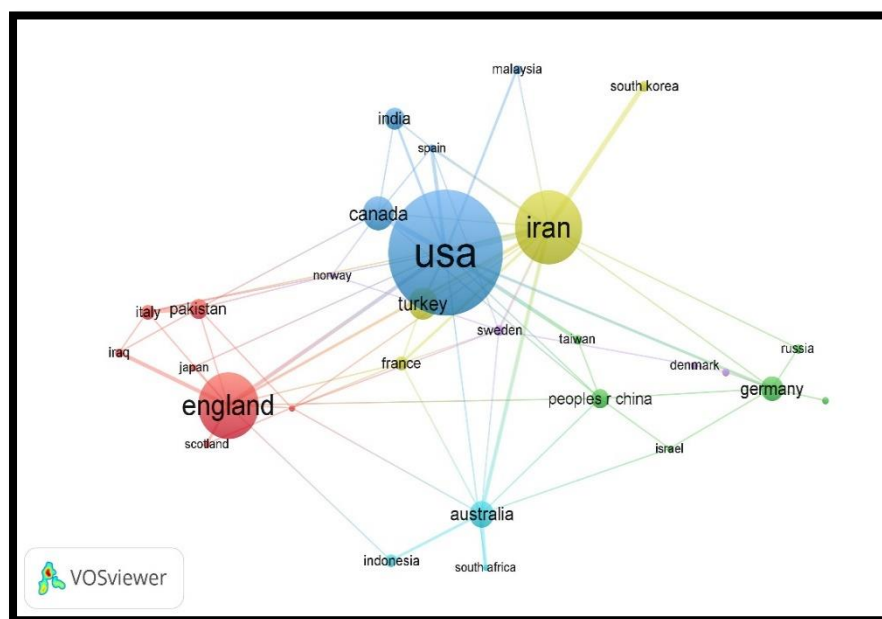
جدول (۲) رتبه بیست کشور نخست در تولید مقالات با موضوع شیعه با تأکید بر جایگاه ایران

رتبه	کشور	فراوانی پرونده‌های علمی	درصد از کل	رتبه	کشور	فراوانی پرونده‌های علمی	درصد از کل
۱	آمریکا	۱۳۶	۲۱.۳۵	۱۱	ایتالیا	۱۴	۲.۱۹
۲	ایران	۶۹	۱۰.۸۳	۱۲	فرانسه	۱۳	۲.۰۴
۳	انگلیس	۶۵	۱۰.۲۰	۱۳	اندونزی	۱۲	۱.۸۸
۴	ترکیه	۳۹	۶.۲۱	۱۴	کره جنوبی	۱۰	۱.۵۷
۵	کانادا	۳۵	۵.۴۹	۱۵	سوئد	۱۰	۱.۵۷
۶	استرالیا	۲۵	۳.۹۲	۱۶	تایوان	۱۰	۱.۵۷
۷	آلمان	۲۳	۳.۶۱	۱۷	عراق	۹	۱.۴۱
۸	هند	۲۳	۳.۶۱	۱۸	مالزی	۹	۱.۴۱
۹	پاکستان	۲۰	۳.۱۴	۱۹	روسیه	۹	۱.۴۱
۱۰	چین	۱۹	۲.۹۸	۲۰	دانمارک	۸	۱.۲۵

بررسی اطلاعات جدول (۲) حاکی از آن است که کشورهای آمریکا، ایران، انگلیس، ترکیه و کانادا به ترتیب با انتشار مقالات شیعه محور با فراوانی ۱۳۶، ۶۹، ۶۵، ۳۹ و ۳۵ پنج کشور نخست تولیدکننده مقالات علمی حوزه موضوعی شیعه در بازه زمانی مورد نظر پژوهش هستند. از بین بیست کشور نخست، کشورهای ایران، ترکیه، پاکستان، عراق، اندونزی و مالزی کشورهای با اکثریت مسلمان هستند و کشورهایی مانند آمریکا، انگلیس، کانادا، استرالیا، آلمان، هند، چین، تایوان، ایتالیا، فرانسه، کره جنوبی، سوئد، روسیه و دانمارک کشورهایی با اکثریت

غیرمسلمان هستند که تقریباً ۳۰ درصد از بیست کشور نخست تولیدات علمی با موضوعات شیعه مورد بررسی را کشورهای با اکثریت مسلمان و ۷۰ درصد را کشورهای با اکثریت جمعیت غیرمسلمان تولید و در سطح بین الملل منتشر کرده‌اند.

برای شناسایی و بررسی میزان همکاری کشورها در تولید مشترک مقالات شیعه محور منتشر و نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس در بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی، با استفاده از نرم‌افزار علم‌سنجی ووس ویوئر نقشه علمی همکاری کشورها ترسیم شد. شکل شماره (۳) نقشه علمی همکاری کشورهای تولیدکننده مقالات علمی شیعه محور را نمایش داده است. لازم به ذکر است که تعداد ۱۴۳ کشور تولیدات در زمینه شیعه داشتند که معیار در نظر گرفته شده تولید حداقل ۳۰ مقاله مشترک بوده است.

شکل (۲) نقشه علمی چگالی موضوعات پژوهشی مقالات با موضوع شیعه

مطالعه نقشه علمی همکاری کشورها در تولید مقالات با موضوع شیعه حکایت از آن دارد که شش خوشه همکاری با رنگ‌های قرمز، سبز، آبی تیره، زرد، بنفش و آبی روشن یا نیلی تشکیل شده است. در خوشه اول، کشورهای عراق، پاکستان، اسکاتلند، نیوزیلند، انگلیس، ژاپن و ایتا با یکدیگر حلقه همکاری ایجاد نموده و تولیدات مشترک با موضوع شیعه را منتشر کرده‌اند. در خوشه دوم؛ کشورهای آلمان، اسرائیل، چین، روسیه، سوئیس و تایوان و در خوشه سوم؛ آمریکا، اسپانیا، مالزی، هندوستان و کانادا، در خوشه چهارم؛ جمهوری اسلامی ایران، فرانسه، کره جنوبی و ترکیه، در خوشه پنجم؛ دانمارک، نروژ، سودان، هلند، در خوشه ششم؛ استرالیا، اندونزی و آفریقای جنوبی با همکاری یکدیگر مقالات با موضوع شیعه را در بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی تولید و در سطح بین الملل منتشر و در پایگاه استنادی وب آو ساینس نمایه شده است.

برای مشخص شدن نویسندگان پرتألیف و فعال در تولید مقالات شیعه محور، ابتدا با بهره‌گیری از راهبرد جستجوی پژوهش، داده‌های لازم از پایگاه وب آو ساینس استخراج و سپس با توجه به فراوانی تولید مقالات شیعه محور مرتب گردید. در بررسی نویسندگان مشخص گردید، تعداد ۱۱۷۱ نفر به صورت تک نویسندگی یا همکاری با سایر نویسندگان در تولید ۶۳۷ مقاله شیعه محور نمایه‌شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی نقش داشته‌اند. از این تعداد ده نفر نخست که بیشترین سهم در تولید مقالات داشته و فراوانی تولید مقالات با موضوع شیعه نسبت به سایرین بیشتر بوده است، تفکیک و اطلاعات آن‌ها در جدول (۳) تنظیم و ارائه شده است.

جدول (۳) نویسندگان پرکار، پرتألیف و فعال در تولید مقالات با موضوع شیعه نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی

رتبه	نویسنده	فراوانی پرونده‌های علمی	سهم مشارکت (درصد از کل)	رتبه	نویسنده	فراوانی پرونده‌های علمی	سهم مشارکت (درصد از کل)
۱	ی. زارع / Zare Y	۶	۰.۹۴	۶	جی. لارسون / Larsson G	۴	۰.۶۲
۲	کی. وای. ری / Rhee KY	۵	۰.۷۸	۷	اس. آگروال / Agrawal S	۳	۰.۴۷
۳	الفد اکبر / Akbar A	۴	۰.۶۲	۸	ال. سی. براون / Brown LC	۳	۰.۴۷
۴	ب. عیسی خان / Isakhan B	۴	۰.۶۲	۹	آر. کی. دراپر / Draper RK	۳	۰.۴۷
۵	س. ر. جعفری / Jafree SR	۴	۰.۶۲	۱۰	تی. فیبیجر / Fibiger T	۳	۰.۴۷

بررسی اطلاعات جدول (۳) حاکی از آن است که نویسنده «ی. زارع» با فراوانی ۶ اثر علمی با موضوع شیعه در صدر نویسندگان پرکار این حوزه محسوب شده است. «کی. وای. ری» نیز با تولید ۵ اثر در رتبه دوم و «الف. اکبر» با تولید ۴ اثر در جایگاه سوم نویسندگان پرکار قرار گرفته است.

برای مشخص شدن مجلات هسته و پیشرو در انتشار مقالات با موضوع شیعه، پس از استخراج داده‌های لازم از پایگاه وب آو ساینس، عناوین مجلات با توجه به فراوانی انتشار مقالات شیعه محور مرتب گردید. در بررسی مجلات هسته مشخص گردید، تعداد ۴۱۷ عنوان مجله در انتشار ۶۳۷ مقاله شیعه محور نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی نقش داشته‌اند. از این تعداد عناوین و مشخصات ده مجله نخست که بیشترین سهم در انتشار مقالات را داشتند، تفکیک و اطلاعات آن‌ها در جدول (۴) ارائه شده است.

جدول (۴) مجلات هسته در انتشار مقالات با موضوع شیعه نمایه شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی

رتبه	مجله	فراوانی	سهم مشارکت (درصد از کل)	رتبه	مجله	فراوانی	سهم مشارکت (درصد از کل)
۱	RELIGIONS	۲۳	۳۶۱	۶	IRANIAN STUDIES	۷	۱۰۹
۲	JOURNAL OF SHIA ISLAMIC STUDIES	۱۲	۱۸۸	۷	MUSLIM WORLD	۷	۱۰۹
۳	BRITISH JOURNAL OF MIDDLE EASTERN STUDIES	۸	۱۲۵	۸	THIRD WORLD QUARTERLY	۷	۱۰۹
۴	CUMHURIYET ILAHIYAT DERGISI CUMHURIYET THEOLOGY JOURNAL	۸	۱۲۵	۹	CONTEMPORARY ISLAM DYNAMICS OF MUSLIM LIFE	۶	۰۹۴
۵	MIDDLE EAST POLICY	۸	۱۲۵	۱۰	ISLAM AND CHRISTIAN MUSLIM RELATIONS	۶	۰۹۴

بررسی اطلاعات جدول (۴) حاکی از آن است که مجله «RELIGIONS» با انتشار ۲۳ مقاله، مجله «JOURNAL OF SHIA ISLAMIC STUDIES» با انتشار ۱۲ مقاله و مجله «CUMHURIYET ILAHIYAT DERGISI» با انتشار ۸ مقاله سه مجله نخست و از مجلات هسته در تولید و انتشار مقالات با موضوع شیعه شناسایی شدند.

مجله «RELIGIONS» با ترجمه فارسی «ادیان» یک ناشر بین‌المللی است که دفتر مرکزی آن در سوئیس مستقر است. ضریب تأثیر این مجله بین ۰/۸ تا ۱/۲ است که در حوزه علوم انسانی و دین، ضریب تأثیری قابل قبول و متوسط روبه بالا محسوب می‌شود. سیاست دسترسی به مقالات آن دسترسی آزاد یا «Open Access» است. دامنه موضوعی این مجله بین رشته‌ای و بسیار گسترده در حوزه مطالعات دینی است و حوزه‌های موضوعی چون الهیات، ادیان، تاریخ ادیان، جامعه‌شناسی دین، روانشناسی دین، فلسفه دین، و مطالعات موردی درباره تمامی ادیان بزرگ مانند اسلام، مسیحیت، یهودیت، بودائی و هندوئیسم و همچنین جنبش‌های دینی جدید را شامل می‌شود. مقالات شیعه محور در این نشریه، زیر حوزه کلی مطالعات اسلامی انتشار یافته است. چاپ ۲۳ مقاله در مورد شیعه در این مجله نشان می‌دهد که مطالعات شیعه به عنوان یک بخش زنده و مورد توجه در گفتمان وسیع‌تر و بین‌المللی «مطالعات ادیان» مطرح است.

مجله «JOURNAL OF SHIA ISLAMIC STUDIES» با ترجمه فارسی «مجله مطالعات اسلامی شیعه» وابسته به مؤسسه مطالعات اسلامی اسماعیلی در لندن انگلیس یکی از مجلات تخصصی در حوزه مطالعات شیعه است که از نظر محتوایی و اعتبار علمی در میان محققان این حوزه، شناخته شده است. این مجله به طور اختصاصی به مطالعه تاریخ، کلام، فقه، فلسفه، فرهنگ و جوامع شیعه در سراسر جهان می‌پردازد و دامنه موضوعی آن همه شاخه‌های شیعه (امامیه/دوازده امامی، اسماعیلیه، زیدیه و...) را در بر می‌گیرد. این مجله، هسته اصلی و تخصصی‌ترین مجله در حوزه مطالعات شیعه در جهان به زبان انگلیسی به شمار می‌رود. چاپ ۱۲ مقاله در این مجله از کل داده‌های مقالات مورد بررسی در این پژوهش، نشان از تمرکز و کیفیت بالای مقالات در این حوزه دارد. چاپ مقالات در مجلات با حوزه‌های تخصصی مرتبط نشان از پختگی، نهادینه شدن حوزه و کیفیت مطالب مقالات دارد.

نتیجه پژوهش

۶۳۷ مقاله با موضوع شیعه نمایه شده در پایگاه بین المللی و استنادی وب آو ساینس طی بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ میلادی در این پژوهش بررسی شده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که پژوهش‌های بین‌المللی با محوریت شیعه در بازه زمانی ۱۹۷۵ تا ۲۰۲۳ روندی رو به رشد و پویا داشته‌اند. تحلیل جبهه‌های پژوهشی حاکی از آن است که مفاهیمی مانند «شیعه و اسلام» به عنوان موضوعات داغ و پرتوجه مطرح بوده‌اند، در حالی که موضوعاتی نظیر «جنگ، سیاست و فرقه‌گرایی» اگرچه کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند، اما در آینده در کانون توجهات پژوهشی قرار خواهند گرفت. همچنین، حوزه‌های نوظهوری چون «تروریسم، جنسیت و تصوف» به عنوان عرصه‌های نوپدید شناسایی شدند که ظرفیت بالایی برای پژوهش‌های آتی دارند. از نظر تولید علمی، اگرچه کشورهای غیرمسلمان مانند آمریکا و انگلیس سهمی حدود ۷۰ درصدی در انتشار مقالات داشته‌اند، اما کشورهای مسلمان از جمله ایران و ترکیه نیز نقش قابل توجهی در تولید محتوای علمی در این حوزه ایفا کرده‌اند.

از منظر همکاری‌های علمی، شبکه‌ای متشکل از شش خوشه همکاری بین‌المللی شناسایی شد که نشان‌دهنده تعامل گسترده میان پژوهشگران از مناطق مختلف جغرافیایی و فرهنگی است. این همکاری‌ها نه تنها میان کشورهای مسلمان و غیرمسلمان، بلکه بین نهادهای علمی متنوعی شکل گرفته که از جمله آن‌ها می‌توان به همکاری‌های بین ایران، فرانسه، کره جنوبی و ترکیه اشاره کرد. علاوه بر این، شناسایی نویسندگان پرکار و مجلات هسته مانند «RELIGIONS» و «JOURNAL OF SHIA ISLAMIC STUDIES»، نقش مهمی در تثبیت و توسعه این حوزه پژوهشی داشته‌اند. در مجموع، این پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات شیعه‌شناسی به حوزه‌ای بین‌رشته‌ای و پویا تبدیل شده که هم از جهت موضوعی و هم از نظر مشارکت جهانی، ظرفیت قابل توجهی برای گسترش و تعمیق در آینده دارد.

بررسی جایگاه کشور جمهوری اسلامی که پرچم‌دار شیعه در جهان است در تولیدات علمی شیعه محور نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از تولیدات علمی ایران با موضوع شیعه، به زبان فارسی و در مجلات داخلی منتشر می‌شود که در پایگاه‌های بین‌المللی مانند «وب آو ساینس» نمایه‌سازی نمی‌شوند. این امر باعث می‌گردد سهم واقعی پژوهشگران ایرانی در عرصه بین‌الملل نادیده گرفته شود. در مقابل، نظام دانشگاهی آمریکا و دیگر کشورهای غربی به‌طور سیستماتیک بر انتشار نتایج پژوهش‌ها به زبان انگلیسی در مجلات بین‌المللی تأکید دارند. همچنین پژوهش‌های غربی درباره شیعه، اغلب با رویکردی سیاسی-امنیتی یا جامعه‌شناختی و با تمرکز بر نقش شیعه در تحولات خاورمیانه (مانند جنگ‌ها و فرقه‌گرایی) انجام می‌شود که مورد توجه گسترده‌تر مجلات بین‌المللی است. درحالی که پژوهش‌های داخلی در ایران ممکن است بیشتر بر مبانی کلامی، فقهی و تاریخی متمرکز باشند که مخاطبان بین‌المللی محدودتری دارند. به عبارت ساده‌تر، این آمار لزوماً نشان‌دهنده «کم‌کاری» ایران نیست، بلکه بیشتر بازتاب تفاوت در نظام‌های علمی، زبان انتشار و اولویت‌های پژوهشی بین ایران و مراکز علمی جهانی است.

فهرست منابع

- اصنافی، امیررضا. (۱۳۹۳). میزان مقالات تولیدی با عنوان «شیعه»؛ در پایگاه وب اف ساینس طی سال های ۱۹۷۴-۲۰۱۴ م. ره آورد نور، ۴۷(۱۳)، ۵۸-۶۱.
- جعفری، سمیه؛ فرشید، راضیه و جباری، لیلا. (۱۳۹۹). تحلیل موضوعی مطالعات کووید ۱۹ در پنج قاره بزرگ. پژوهش نامه علم سنجی، ۶(۱)، ۲۲۶-۲۹۷.
- جنوی، المیرا، عبدی و ساجده. (۱۴۰۰). تحلیل علم سنجی تولیدات علمی حوزه سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی. کاسپین، ۸(۱)، ۱۰-۲۱.
- حیدری، غلامرضا؛ زوارقی، رسول؛ مختارپور، رضا و خاصه، علی اکبر. (۱۳۹۷). ساختار فکری علم اطلاعات و دانش شناسی: از نظر «دیداری سازی حوزه دانش». مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات (مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات)، ۲۹(۳) (پیاپی ۱۱۵)، ۳۹-۶۰.
- حیدری، غلامرضا؛ عصاره، فریده؛ حرّی، عباس و پاک سرشت، محمدجعفر. (۱۳۹۲). بنیان های تاریخی، فلسفی و جامعه شناختی پیدایش و گسترش علم سنجی. مطالعات کتابداری و علم اطلاعات، ۱۱، ۳۷-۵۶.
- داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۴). جایگاه استناد در فعالیت های علمی. مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات. ۱۶ (۳)، ۹۶-۸۷.
- سلطانی زرنندی، زهره؛ نگهبان، محمدباقر و مکی زاده، فاطمه. (۱۳۹۵). تحلیل هم واژگانی مقالات فارسی حوزه کشاورزی کرمان در نمایه استنادی علوم ایران با رویکرد ترسیم نقشه علمی. مدیریت اطلاعات، ۲(۳-۴)، ۷۴-۹۶.

صدیقی، مه‌ری. (۱۳۹۳). بررسی کاربرد روش تحلیل هم‌رخدادی واژگان در ترسیم ساختار حوزه‌های علمی: مطالعه موردی حوزه اطلاع‌سنجی. *پژوهش‌نامه پردازش و مدیریت اطلاعات*، ۳۰(۲)، ۳۷۳-۳۹۷.

کاتبی، فاطمه. (۱۳۹۳). تحلیل هم‌رخدادی واژگان حوزه مدیریت دانش در پایگاه وب‌آو ساینس در سال‌های ۱۹۹۳ لغایت ۲۰۱۲ به منظور دیداری‌سازی واژگان تشکیل‌دهنده‌ی زیرساخت این حوزه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید چمران اهواز.

موسوی، لیلا. (۱۴۰۰). تغییر پارادایم در گرایش‌های موضوعی حوزه هوش مصنوعی: مطالعه موردی: انتشارات پژوهشگران ایرانی نمایه شده در وبگاه علم (۲۰۰۰-۲۰۱۹ میلادی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری شیراز (مؤسسه استنادی و پایش علم و فناوری جهان اسلام (ISC)).

Fei, Chen. (۲۰۲۰). A Co-word Analysis of the Applications of Machine Learning in China. *Journal of Artificial Intelligence*, ۳, ۳۱-۳۷.

Leydesdorff, L. (۲۰۱۰) Eugge Garfield and algorithmic historiography: Co-word, Co-authors, and journal names. *Annals of Library and Information Studies*, (۵۷)۳, ۲۴۸-۲۶۰.

Wang, Q. (۲۰۱۸). A bibliometric model for identifying emerging research topics. *Journal of the association for information science and technology*, ۶۹(۲), ۳۰۴-۲۹۰.